Vágó Irén

Erőforrások a hat-nyolc évfolyamos gimnáziumokban

Elemzések a tanári és tanulói óraszámokról

Az iskolai tanítási-tanulási idő, a tanári és tanulói óraszám az oktatási folyamatba befektetett legfőbb erőforrás, a diákoknak pedig a legfontosabb, mindenki számára egyformán elérhető tanulási lehetőség. A hat és nyolc évfolyamos gimnáziumokat gyakran éri az a vád, hogy nemcsak azért érnek el jó eredményeket, mert keményen szelektálnak, hanem azért is, mert kedvezőbb anyagi helyzetük révén több tanári és tanulói óraszámmal rendelkeznek, így több és a minőségi oktatáshoz kedvezőbb iskolai tanulási alkalmat (például kiscsoportos foglalkozást) biztosíthatnak diákjaiknak – egyben túl is terhelik őket. Tanulmányunk az Országos Közoktatási Intézetben 2000/2001-es tanévben lezajlott kutatás (1) erre vonatkozó eredményeit mutatja be.

Köztudomású, hogy a magyar közoktatás magas szakemberszükséglete (az egy tanárra jutó alacsony gyerekszám) miatt az oktatási költségek döntő hányadát a pedagógusbérek teszik ki, azaz a személyi juttatások és azok járulékai adják az ágazati összkiadások 75–80 százalékát. Nyilvánvaló tehát, hogy egy képzési típus olcsó vagy drága mivoltát alapvetően az adott programra fordított tanári óraszámok határozzák meg.

Mennyibe kerül az „elitoktatás”?

Ha a Magyarországon elitképzésnek számító 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi oktatásnevelés költségességét szeretnénk megítélni, nem könnyű a megfelelő viszonyítási alapot megtalálni. Bár a közoktatási törvény (Kt.) a közoktatás tanári óraszámának kereteit a napi kötelező tanulói óraszámokhoz viszonyítva évfolyamonként kijelöli, az eltérésnek – akár lefelé, akár felfelé – szinte egyáltalán nincsenek korlátai. *(2)* Bonyolítja a helyzetet, hogy a törvény alapján számított tanári óraszámokat az – iskola összes óraszámának növelésében érdekelt – intézmények többnyire az alapfeladat-ellátáshoz rendelt minimumnak, a költségek racionalizálásában érdekelt fenntartók viszont sok-sok többletfeladat ellátása esetén elvárható maximumnak tekintik. A tanári óraszámok nagyságát elvileg az ellátott feladatok száma, bonyolultsága határozza meg, de azonos tanulócsoportszám és azonos feladatellátás mellett is rendkívül jelentős különbségek mutatkoznak az iskolák között az elismert (ellátott, finanszírozott) órák tekintetében a fenntartók igen különböző anyagi helyzete, illetve az iskolák eltérő érdekérvényesítési képessége miatt. A helyi alkuk eredményéről az oktatási statisztikákból nem nyerhetünk pontos képet, és az empirikus kutatások adatai sem mindig megbízhatóak, mert a szakemberek többsége és maguk a pedagógusok is lépten-nyomon keverik a tanulói és a tanári óraszámokat.

A finanszírozott tanári óraszámokról az utolsó teljesen megbízható adatok az ágazati minisztérium 1995-ös úgynevezett „átvilágítás”-ából származnak, s azt bizonyítják, hogy a legnagyobb különbségek az intézmények között éppen az ellátott órák számában, illetve az

óratervi óraszámokhoz viszonyított arányában mutatkoznak. A teljes körű adatfelvétel meghökkentő eredménye szerint az óratervi (tanulói) órákhoz viszonyítva az ellátott (tanári) órák a 110–160 százalékos intervallumban mozognak, azaz a tanári órákkal legkevésbé és legjobban ellátott iskolák között 50 százaléknyi különbség mutatkozik. (*Balogh*, 1998)

Tanári órák száma a hat-nyolc évfolyamos gimnáziumok különböző típusaiban

Kutatásunk osztályfőnököktől nyert adataiból *(3)* megállapítható, hogy az 1999/2000-es tanévben a hat és nyolc osztályos gimnáziumok 7. osztályaiban még ennél is nagyobb különbség volt az egyes iskolák között az egy osztályra jutó ellátott órák tekintetében. Az alsó tizedbe (percentilisbe) tartozó intézményekben az átlagosan 30,5 finanszírozott óra lényegében egyetlen tantárgy csoportbontásban történő oktatására nyújt csupán fedezetet, a kisgimnáziumok legjobban finanszírozott felső 10 százalékában rendelkezésre álló heti 47,6 óra viszont már meglehetősen sok csoportbontásra, egyéni foglalkozásra, gazdag tanórán kívüli tevékenységrendszer felkínálására teremt lehetőséget. Amint azt a kutatás összegző tanulmánya (*Nagy*, 2003) részletesen bemutatta, az iskolarendszer erőteljes polarizálódása a hat és nyolc osztályos gimnáziumokat ugyanúgy jellemzi, ahogy minden más iskolatípust. A hosszabb képzési idejű gimnáziumok között finanszírozás tekintetében akkorák a különbségek, hogy a nyújtott oktatási szolgáltatások minimális ekvivalenciáját illetően is erős kétségek fogalmazhatók meg. Az általános iskolákhoz képest is rendkívül alulfinanszírozott az a tíz gimnáziumi osztály, amelyben a tanári óraszám harmincnál kevesebb, ugyanakkor olyan 7. osztályokat is találtunk (szám szerint tízet), amelyek heti 50-nél is több ellátott órával – e tekintetben mindenképpen luxuskörülmények között – dolgoznak.

Rendkívül erős ($p > 0,001$) pozitív összefüggés (korreláció) mutatkozik a már rendelkezésre álló és a „vágyott", a pedagógiai program megvalósításához szükségesnek tartott tanári óraszámok között. Az alulfinanszírozott iskolák többnyire nem igényeltek többletórát, illetve egy-egy plusz órával már elégedettek lennének, az eleve jobb helyzetben lévők pedig további jelentős (nemritkán 5–10) tanári óraszám-növekedést tartanának optimálisnak. *(1. táblázat)*

1. táblázat. A 6–8 évfolyamos gimnáziumok 7. osztályainak tényleges és a pedagógiai program megvalósításához szükségesnek ítélt heti tanári óraszámai

	A jelenlegi tanári óraszám n=223	*A pedagógiai program megvalósításához szükséges tanári óraszám n=208*
Átlag	37,8	39,65
Szórás	6,7	7,53
Minimum	26,0	26,00
Maximum	65,0	80,00
Range	39,0	54,00

A településjelleg, az iskolafenntartó és az iskola típusa szerint képzett alminták finanszírozott tanári óraszámainak átlagai jelentősen eltérnek egymástól, miközben a csoportokon belül az egyes intézmények közötti különbségek is meglehetősen nagyok. A tanári óraszámok szóródása településtípusonként nagy, iskolafenntartók szerint lényegesen kisebb. A legnagyobb különbségek a megyei jogú városok kisgimnáziumi hetedik osztályainak ellátottságában mutatkoznak, a községekben viszont egyenletesen alacsony a tanári óraszám. Az egységesebb szabályozás meglátszik a megyei fenntartású intézmények és a gyakorlóiskolák homogén óraszámain, lényegében azonos mértékű heterogenitás jellemzi az egyházi és helyi önkormányzati hat és nyolc évfolyamos gimnáziumokat, míg a legszélsőségesebb tanári óraszámok kétségkívül az alapítványi és magániskolai körben fordulnak elő.

Abban a tekintetben, hogy a hat és nyolc osztályos gimnáziumok átlagosan mennyi pedagógus-munkaórát fordíthatnak egy tanulócsoportra, a településlejtő ismét csak megmutatkozik. A nagyvárosok szerkezetváltó iskolái – gyakran tagozattal és specializációval dúsított – képzésükhöz jelentősen több tanári órát használnak, mint a kisebb városok és községek intézményei. *(2. táblázat)*

2. táblázat. Heti tanári óraszámátlagok a kisgimnáziumok 7. osztályaiban településtípus szerint (n=214) (Az óraszámátlagok különbsége Budapest és a kistelepülések (egyéb város, község) között erősen szignifikáns) (4)*

Településtípus	*Átlag*	*Szórás*
Budapest	39,80	7,16
Megyeszékhely, megyei jogú város	38,93	7,30
Egyéb város	36,38	5,69
Község	36,17	4,67
Összes átlag	37,86	6,63

Mint már említettük, az iskolák teljes finanszírozott óratömege a fenntartóval folytatott évenkénti alkufolyamatban válik véglegessé, s ezen a helyzeten kevéssé változtatott a pedagógiai programok elfogadása. Az oktatáspolitikai szándékok ellenére az iskolák pedagógiai programja mindmáig nem vált, nem válhatott a pénzügyi tervezés dokumentumává. A szakmai munka legitimitása mellé az intézmények nem kaptak anyagi biztosítékokat helyi tantervük megvalósításához, mert a legnagyobb fenntartói körnek – a helyi önkormányzatoknak – a finanszírozása évente annyit változott a kilencvenes években, hogy azok egyszerűen képtelenek voltak – akár csak középtávra – kötelezettséget vállalni. Az iskolák egy része valószínűleg nem is próbálta a pedagógiai program jóváhagyását felhasználni a finanszírozás stabilizálására, más esetekben feltételezhetjük, hogy a fenntartó egyszerűen kihúzatta a dokumentumból az anyagi kötelezettséggel járó pontokat. Tény, hogy a hat és a nyolc évfolyamos gimnáziumok több, mint felétől begyűjtött pedagógiai programok alig egynegyedében találhatók pontos számítások az iskolák, illetve a képzési programok feladatellátásához szükséges tanári óraszámokról, s egyetlen helyi tanterv mellett található szöveges formában az a záradék, amely szerint a tanterv bevezetésétől kezdődően a fenntartó kötelezettséget vállal a gimnázium valamennyi évfolyamán heti 51 tanári óra finanszírozására.

Az 1999/2000-es tanévben az egyházi és az alapítványi iskolák kisgimnáziumi osztályai gazdálkodhattak a legnagyobb óratömeggel, és a – számos adat szerint legrosszabbul ellátott, legszegényebb – megyei fenntartású gimnáziumok a legkisebbel. *(3. táblázat)*

3. táblázat. Heti tanári óraszámátlagok a kisgimnáziumok 7. osztályaiban iskolafenntartók szerint (n=213) (Az egyházi iskolák és a megyei fenntartású intézmények óraszámátlagainak különbsége erősen szignifikáns.)*

Az iskola fenntartója	*Átlag*	*Szórás*
Helyi önkormányzat	37,96	6,76
Megyei önkormányzat	34,70	4,42
Egyház	40,00	5,94
Alapítvány, magánszemély	40,73	10,33
Egyéb	35,17	4,13
Összes átlag	37,86	6,63

Az úgynevezett vegyes típusú iskolákban működő hat vagy nyolc osztályos gimnáziumok 7. osztályaiban szignifikánsan kisebb a tanári órák átlagos száma (átlag=36,11), mint azokban az iskolákban, ahol nem folyik szakképzés (átlag=38,66). A több lábon állás más tekintetben is inkább a rosszabb finanszírozási helyzetre utal, mert erős negatív korreláció van az iskolákban futó programok száma és a tanári óraszámok között. A leg-

jobban finanszírozottak azok az iskolák, melyekben kizárólag hat vagy nyolc évfolyamos képzés folyik, és a legkevesebb tanári óra ott jut a kisgimnáziumi osztályokra, ahol általános iskolai, szakközépiskolai, esetleg szakiskolai képzést és többféle (tagozatos és általános) gimnáziumi képzési kínálatot egyaránt igyekeznek nyújtani az általában nem túlzottan nagy számú érdeklődőnek. *(4. táblázat)*

4. táblázat. Heti tanári óraszámátlagok a programok száma szerint a kisgimnáziumok 7. osztályaiban (n = 209) (A Pearson-korreláció eredménye 0,001-es szinten szignifikáns.)*

Az iskolai programok száma	1	2	3	4	5	6
A tanári órák száma	39,43	38,34	37,86	36,39	38,15	35,50

A kisvárosi és a községi középiskolában halmozódnak az egyenként is kedvezőtlen helyzetet teremtő jellegzetességek: a települési hátrány mellé társul a több lábon állás kényszere, az alacsony mérethatékonyság, a középfokú feladatellátást tartósan felvállalni képtelen helyi önkormányzat. Az ebbe a körbe tartozó hat és nyolc osztályos gimnáziumok többségét fenyegeti a megyei fenntartásba kerülés „réme", sőt több helyen már évekkel ezelőtt megtörtént ez a fenntartóváltás. Az átlagosan a legnehezebb feltételek között működő, megyei önkormányzathoz tartozó kisgimnáziumok 80 százaléka a kisvárosokban, falvakban található, és jellemzően a képzési profilok szinte teljes skáláját nyújtja. A kistelepüléseknek ezek a vegyes profilú intézményei gyakran a korábbi szakmunkásképző és a helyi gimnázium összevonásából vagy a gyermekhiánnyal küzdő gimnáziumok részbeni profilváltásából jöttek létre, és csak a legritkább esetben indult kisgimnáziumi képzés tisztán szakképzést nyújtó iskolában. A mély demográfiai hullámvölgyben a középfokú tanintézetükhöz ragaszkodó kisvárosoknak csak a több lábon álló intézmények létrehozása jelentette a középiskolájuk megmaradását, és ha a legjobb képességű gyerekeket is helyben akarták tartani, szükségszerű volt a gimnázium lefelé terjeszkedése. Az iskolatípusok és a programok közötti átjárásra vélhetően jobb feltételeket teremtő iskolák bonyolult szerkezete azonban viszonylag sok és többféle kompetenciával rendelkező pedagógust igényelne. Ezek az intézmények egy-egy programjukat sokszor csak fél osztállyal tudják elindítani, ilyen esetekben viszont szükségszerűen megnő a csoportbontások – s ezzel a tanári órák – száma. Ezekhez a speciális többletigényekhez viszonyítva tűnik még inkább kevésnek a vegyes profilú, háromnál több képzési programot indító iskolák kisgimnáziumi 7. osztályaiban átlagosan felhasználható heti 36 tanári óra.

A megyei fenntartású gimnáziumok esetében további hátrányt jelent a fenntartó nagyobb távolsága az iskolától. Az iskolák erőfeszítéseit, eredményeit és problémáit sokkal kevésbé érzékelik a sok kilométerre lévő, az oktatásügyet többnyire munkájuk perifé-rikus részének tekintő megyei fenntartók, akiknek elkötelezettsége, személyes kockázatvállalása sokkal kisebb, mint az iskolahasználók igényeivel és kritikájával naponta szembesülő helyi önkormányzati képviselőknek és vezetőknek.

Az iskolák finanszírozása, így az oktatási intézmények rendelkezésére bocsátott tanári órakeret is olyan alkufolyamat eredménye, amelyben az iskola és fenntartó mellett szerepet játszanak az iskolázásban érintett helyi érdekcsoportok, kitüntetetten a szülők. A kisgimnáziumok általunk vizsgált 7. osztályaiban rendkívül szoros ($p>0,001$) pozitív összefüggés mutatkozott az egyetemi és főiskolai végzettséggel rendelkező szülők aránya és a tanári óraszámok között. Ugyanakkor minél magasabb volt az érettségivel nem rendelkező szülők aránya az osztályban, annál kevesebb pedagógus-óraszámmal gazdálkodhatott az iskola. A diplomás szülők nagyobb befolyással rendelkeznek a helyi folyamatokra, sőt személyes vagy csoportos fellépésükre is alig van szükség gyermekeik iskolája érdekében, hisz – talán Budapestet leszámítva – az iskolafenntartók pontosan tudják, hogy melyik intézményben tanulnak a helyi értelmiségi elit gyermekei. A megyei

fenntartású intézmények költségvetési alkupozícióit rontja, hogy szignifikánsan alacsonyabb a hozzájuk járó értelmiségi szülőkkel rendelkező tanulók aránya, és a megyeszékhelytől való távolsággal arányosan csökken ezeknek a szülőknek a befolyása.

Amennyire meghatározó a hat és nyolc osztályos gimnáziumok finanszírozásában a szülői háttér iskolázottsága, általában annyira indifferens a családok jövedelmi, vagyoni helyzete. Más kutatásokkal összhangban vizsgálati adataink sem támasztották alá a pénz domináns szerepét a középfokú iskolázásban. (*Andor – Liskó*, 2000) Ugyanakkor a hosszabb képzési ciklusú gimnáziumokra is beigazolódott, hogy az értelmiségiek az ingyenes, közpénzekből finanszírozott oktatási intézményekben (önkormányzati, egyházi és egyetemi gyakorlóiskolákban) is képesek gyermekeiknek gazdagabb szolgáltatásokat (intenzívebb, csoportbontásos, kiscsoportos oktatási formákat, szakköri kínálatot) biztosítani, míg a szellemi elithez nem tartozó gazdagok – nem ritkán az alapítványi iskolákban – pénzért vásárolják meg lényegében ugyanezeket az extra szolgáltatásokat. A magas tanári óraszámmal dolgozó alapítványi és magániskolákban majdnem kétszer akkora (46 százalék) a jómódú szülők aránya, mint a többi fenntartó által működtetett 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi programokban.

A pedagógusi, iskolavezetői hitekkel ellentétben nem mutatkozott szignifikáns kapcsolat a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumi képzést (is) nyújtó középiskolák – főleg továbbtanulási mutatókon alapuló – rangsorában (*Neuwirth*, 2000) elfoglalt hely, azaz az iskolák tanulmányi teljesítménnyel mért eredményessége és a tanári óraszámok között. A tanári óraszámoknál, úgy tűnik, keményebben befolyásolja a továbbtanulási mutatók alakulását az egyes iskolák szelekciós képessége, a szülői háttér (iskolai végzettség, munkanélküliség, szegénység) és a tantestület képzettsége. (*Nagy*, 2003)

A megyei fenntartású gimnáziumok esetében további hátrányt jelent a fenntartó nagyobb távolsága az iskolától. Az iskolák erőfeszítéseit, eredményeit és problémáit sokkal kevésbé érzékelik a sok kilométerre lévő, az oktatásügyet többnyire munkájuk perifériku s részének tekintő megyei fenntartók, akiknek elkötelezettsége, személyes kockázatvállalása sokkal kisebb, mint az iskolahasználók igényeivel és kritikájával naponta szembesülő helyi önkormányzati képviselőknek és vezetőknek.

Egy korábbi kutatásban *(5)* – a közoktatás elitnek nem nevezhető szegmensében, a hátrányos helyzetű térségek községi-kisvárosi iskoláiban vizsgálódva – a jó és gyenge továbbtanulási mutatókkal rendelkező általános iskolák esetében hasonló jelenséggel találkoztunk. A kistelepülések alacsony és magas továbbtanulási arányt mutató iskolái nem különböztek lényegesen egymástól az ellátott tanári órák tekintetében, az óraszámok felhasználása viszont markánsan eltérő sajátosságokkal rendelkezett. Azokban az iskolákban, ahonnan magas a középiskolákba kerülők aránya és 100 százalékos a továbbtanulás, a nem kötelező órakeretet szinte teljes egészében gazdag szakköri kínálat megteremtésére és csoportbontásokra fordítják; ahol pedig alacsonyabb, ott a csoportos korrepetálások viszik el a tanári óraszámok meghatározó részét. Az iskolák eredményességét a szülők képzettsége, foglalkoztatottsága a cigány etnikum és az intézményben „integráltan” vagy önálló tagozaton nevelt fogyatékos tanulók aránya, illetve a kulcskompetenciák fejlesztésében kitüntetett szerepet játszó tantárgyak (magyar, matematika, idegen nyelv, informatika) szakos ellátottsága befolyásolta döntő mértékben. (*Vágó*, 2000)

Az eredményeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált gimnáziumok közül a fővárosban, illetve a nagyvárosokban működő, szakképzést nem folytató, sőt csak egyféle (hat vagy nyolc osztályos gimnáziumi) programot kínáló egyházi és magániskolák pedagógus-óraszám ellátottsága a legkedvezőbb, a kisvárosi, községi telephelyű vegyes

típusú, sok lábon álló, megyei fenntartású iskoláké pedig a legkedvezőtlenebb. A helyi szellemi elit gyerekeinek beiskolázása magasabb presztízst, jobb finanszírozási feltételeket jelent az általunk vizsgált gimnáziumoknak.

A tanári órák száma a hat-nyolc évfolyamos gimnáziumokban a közoktatási törvényhez viszonyítva

A tanári óraszámok alakulását alapvetően a tanulók heti kötelező óraszáma határozza meg, részben a tanári tevékenységen belüli döntő súlyánál fogva, részben pedig azért, mert a tanári órák minden további elemét is az évfolyamonként változó kötelező tanóra százalékában szabályozza a törvény.

A tanári (finanszírozott, ellátott) óraszámok négy fő eleme:

– a tanuló számára kötelező tanórák száma;

– a nem kötelező tanórák száma (a kötelező tanórák évfolyamonként növekvő arányában, 10–60 százalékban meghatározva), amely korrepetálásra, fejlesztésre, speciális ismeretek átadására szolgáló választható foglalkozásokra, csoportbontásokra és a tanulókkal való egyéni törődésre (heti 1 óra) fordítható;

– tehetségfejlesztésre és hátránykompenzálásra fordítható óratömeg (a kötelező órák 5 százaléka);

– osztályfőnökök, munkaközösség-vezetők stb. heti 1 órás kedvezményének beszámítását lehetővé tevő óratömeg (a kötelező órák 5 százaléka).

Az alapvető szabályozás szerint az általunk vizsgált 7. évfolyamon a kötelező tanórák 140 százaléka lehet az ellátott tanári órák száma (ha a fenntartó ennél nagyobb órakeretet nem állapít meg).

Azt azonban, hogy mit tekintünk 100 százaléknak a többféle tartalmi szabályozás egymás mellett élésének időszakában, csak intézményi szinten lehet meghatározni, rendszerint tulajdonképpen nem. Ennek oka, hogy a rendszerváltás óta háromszor változott a kötelező tanórák számának szabályozása, és az egyes változások hatályba lépése nem egységes, hanem évfolyamonként és az iskolában alkalmazott tantervenként (NAT előtti központi, NAT-on alapuló helyi, kerettanterven alapuló helyi) eltérő időpon-tokban történik. *(5. táblázat)*

A hat és/vagy nyolc osztályos gimnáziumi képzés költségeinek becslésénél azzal kell számolnunk, hogy az általunk vizsgált 1999/2000-es tanévben a 7. osztályok esetében az iskolák két lehetőség közül választhattak. Dönthettek úgy, hogy a régi központi tanterv, de úgy is, hogy a NAT szerinti helyi tantervük alapján tanítanak; és valójában senki sem tudja, hogy az iskolák hány százaléka választotta az előbbi, illetve az utóbbi megoldást.

5. táblázat. A 7. évfolyam tanári óraszámaira vonatkozó törvényi szabályozások

	Tanári óraszám				
	Kötelező tanulói óraszám 52. § (3)	*Nem kötelező tanulói óraszám 52. § (6)*	*Tehetség-fejlesztésre + 5% 52. § (9) c.*	*Beszámított (6) órákhoz + 5% 1. mell. II/7*	*Összesen*
Régi tanterv Kt. 1993	28,0	8,40	1,40	1,40	39,20
NAT Kt. mód. 1996	25,0	7,50	1,25	1,25	35,00
Kerettanterv Kt. mód. 1999	27,5	8,25	1,37	1,37	38,50

A táblázatból kitűnik, hogy több, mint heti 4 tanári órát veszítettek azok az intézmények, melyek 1999/2000-ben folytatták a NAT szerinti helyi tantervük bevezetését a 7. évfolyamon, azokhoz az iskolákhoz képest, melyek visszatértek a régi központi tantervekhez. A kisgimnáziumok átlagos heti 37,8 finanszírozott tanári óraszámát akkor tekinthet-

jük magasnak (a kötelező óraszám 150 százaléka), ha feltételezzük, hogy minden általunk vizsgált iskolában az 1998-ban elfogadott helyi tanterv szerint tanítanak, illetve akkor alacsonynak (a kötelező óraszám 135 százaléka), ha mindegyikben visszatértek a NAT előtti központi (vagy egyéb, miniszter által engedélyezett, úgynevezett alternatív tantervhez). *(7)* Ez utóbbi esetben akkor kapunk a kisgimnáziumok 7. osztályaiban ellátott óraszámhoz (37,8) leginkább közel álló értéket (37,52), ha a nem kötelező óraszámnak csak azzal a 80 százalékával (6,72) számolunk, amit a törvény értelmében (lásd *az 5. táblázat*ot) a fenntartóknak kötelező feladatként kell finanszíroznia. Ha tehát feltételezzük, hogy minden hat-nyolcas gimnáziumban visszatértek 7. évfolyamon a NAT előtti tantervükhöz, akkor a tanári óraszámátlag a vonatkozó törvény szerinti kötelező minimumnak tekinthető, azaz ezeknek az iskoláknak a finanszírozása éppen csak eléri az alsó határt.

Mivel a létező iskolaszerkezeti variánsok közül egyedül a 6 évfolyamos gimnáziumok képzési ciklusa egyezett meg a NAT pedagógiai ciklusával, és a 7. osztályban történő bevezetés is kizárólag számukra volt kedvező, valószínűsíthető, hogy közülük több iskola dolgozik ma is a NAT-hoz igazított kerettanterv szerint, mint az alaptantervet a belső szakaszolás és főleg a bevezetésre kijelölt 7. évfolyam miatt sokat támadott nyolc évfolyamos gimnáziumok közül. A NAT mellett szakmai okok miatt elkötelezett iskolákat is a régi tantervhez történő visszatérésre ösztönözhette az a 3 tanulói és több, mint 4 tanári óra, amelyet minden egyes, NAT-hoz igazított helyi tanterv szerinti oktatásra áttért 7 osztályával *(8)* elveszít az iskola. Mindent összevetve nagy a valószínűsége annak, hogy az általunk vizsgált iskolák többsége a régi szabályozást választva működik.

Összegezve elmondható, hogy az „elitképzésnek" számító hat és/vagy nyolc évfolyamos programokban dolgozó tanárok ellátott óraszáma a vizsgált 7. évfolyamon a törvény alapján számított kereten belül marad, és megfelel a kerettantervhez kapcsolódóan később bevezetendő tanári óraszámnak is. Természetesen vannak olyan iskolák, sőt tipikus csoportok (magán- és egyházi iskolák, nagyvárosi tiszta profilú gimnáziumok), melyekben az ellátott órák száma a közoktatási törvényből számított értéknél magasabb. A különösen jól finanszírozott (kötelező 39,2+10 százaléknál több tanári óra) 7. osztályok a teljes minta alig 15 százalékát teszik ki. Ezek az iskolák és fenntartóik élnek azzal a közoktatási törvényben deklarált lehetőséggel, mely szerint az igazgató a fenntartóval egyeztetve a Kt. 52. paragrafusában meghatározottnál nagyobb időkeretet is megállapíthat a nem kötelező órák számára.

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy e kivételezett helyzetűnek tekintett iskolatípus egy meghatározó részének – elsősorban a kisvárosi-községi, szakképzést is folytató helyi önkormányzati, de még inkább a megyei fenntartású intézményeknek – a tanári óraszámai alatta maradnak a törvény szerint számított legkedvezőtlenebb lehetőségnek, a heti 35 órának is. Ezt az óraszámtömeget a hat/nyolcas program szerint tanuló 7. osztályoknak a harmada nem éri el, az osztályok majdnem kétharmada (64,6 százaléka) pedig a kedvezőbb törvényi szabályozás szerint számított 39,2 tanári óránál kevesebbel kénytelen beérni.

Mivel az általános iskolák 7. osztályainak tanári óraszámairól nincsenek hiteles adatok, elképzelhető, hogy a törvényi lehetőségekhez viszonyítva azok többsége is hasonlóan (vagy még inkább) alulfinanszírozott. Kétségtelen, hogy a kisgimnáziumok egy-egy településen lehetnek relatíve jó, irigyelt finanszírozási helyzetben, de a rendszerint sok pluszfeladatot felvállaló, hosszabb képzési idejű gimnáziumi programok objektív mércével mérve (az átlagos szolgáltatásokra megállapított törvényben garantált óraszámokhoz viszonyítva) semmiképpen sem minősíthetők drága képzésnek.

Túlterheltek-e a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumba járó tanulók?

A tanulók iskolai terhelésének meghatározó tételét azok a tanórák adják, amelyeken minden diák számára kötelező a részvétel. Kutatásunkban a tanulók iskolai elfoglaltságának vizsgálatához teljes körűen rendelkezésünkre állt iskolánként egy-egy hat

és/vagy nyolc évfolyamos program szerint tanuló 7. osztály órarendje, melyet a kérdezőbiztosok az osztályfőnököktől kértek el. Részleges információkat szereztünk továbbá az 5. és 9. osztályok órarendjéről is, amelyeket az iskolák pedagógiai programjaiból *(9)* rekonstruáltunk. A helyi tantervi dokumentumokat 40 nyolc évfolyamos és 78 hat évfolyamos gimnázium bocsátotta a kutatás rendelkezésére, így a 10 éves korosztály tanórai leterheltségére csak becsléseket tehetünk, a 9. osztályosokról már relevánsabbak az információk, mert a rögzített 118 óraterv a teljes mintának éppen 50 százalékát reprezentálja. A továbbiakban részletesen a hat, nyolc évfolyamos gimnáziumokba járó 12 évesek (7. évfolyamosok) kötelező tanóraterheit vizsgáljuk, és csak alkalmanként tekintünk ki a 10 és 15 évesekre.

A kisgimnázium hetedikeseinek óraszáma meglehetősen széles sávban ingadozik, az egyik szélsőséget azok az iskolák jelentik (1 százalék), amelyekben az alkalmazható törvényi előírások szerinti legkisebb kötelező tanóraszámot (25) sem érik el a tanrendi órák, míg a másikon olyan iskolákat találunk, amelyek szinte megvalósítják a tanulók egész napos foglalkoztatását (heti 35 óránál több). Ez utóbbiak az intézményi kör 2,5 százalékát teszik ki. *(6. táblázat)*

6. táblázat. A 6–8 évfolyamos gimnáziumok 7. osztályainak tényleges és a pedagógiai program megvalósításához szükségesnek ítélt tanulói óraszámai. (A tényleges órarend szerinti tanulói óraszám megadása mellett arra is becslést kértünk az osztályfőnököktől, hogy megítélésük szerint az iskola pedagógiai programja célkitűzéseinek megvalósításához hány tanórára lenne szükség a 7. évfolyamon.)*

	Jelenlegi tanulói óraszám n=230	*Szükségesnek ítélt tanulói óraszám* n=213*
Átlag	30,09	30,65
Szórás	2,80	2,92
Minimum	24,00	25,00
Maximum	40,00	40,00
Range	16,00	15,00

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a helyi tantervek készítésénél a 6 és/vagy 8 osztályos gimnáziumok a feladataik ellátásához elégségesnek ítélt tanulói óraszámmal tervezhettek. Erre utal, hogy a nyilatkozó 7. osztályos osztályfőnökök 67 százaléka ugyanazt a heti óraszámot adta meg a tanulók tényleges óraszámaként, mint amit az iskola pedagógiai programjának megvalósításához szükségesnek ítélt. A tanárok bő negyede ugyan – többnyire heti 1 tanórával – többet tartott volna ideálisnak a szakmai program megvalósításához, mint ahány órában most tanítanak, összességében megállapítható azonban, hogy a kisgimnáziumokban a tényleges és ideális tanóraszám átlagos „távolsága" (heti 0, 65) rendkívül kicsi. Sőt, az osztályfőnökök 6 százaléka annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a képzés célkitűzései a jelenleginél kevesebb óraszámmal, a gyerekek iskolában töltött idejének csökkentésével is megvalósíthatók lennének.

Az órarend szerinti tanulói órák száma

A hat és nyolc évfolyamos gimnáziumok közül a tanulók heti tanóra-terhelése az alapítványi és az egyházi iskolákban a legnagyobb, a megyei fenntartású intézményekben pedig a legalacsonyabb. Fontos megjegyezni, hogy az egyházi iskolák tanulóinak magasabb óraszámát lényegében a tanrendbe épített heti két hittan/vallásismeret óra okozza. Szélsőségesen eltérő a diákok órarend szerinti leterheltsége a 11 alapítványi kisgimnáziumban, ahol nem ritka a minimális óraszám, de a tanulók egész napos nevelését is több intézmény vállalja.

Az eltérő lakosságszámú településkategóriák szerint nem találtunk jelentős különbségeket a hetedikes tanulók heti óraterhelésében, és meglehetősen hasonló volt a tanrendi órák száma a továbbtanulás tekintetében sikeres, átlagos és kevéssé eredményes iskolák-

ban. Az ellátott tanári órákhoz hasonlóan szignifikáns negatív korreláció mutatkozott ugyanakkor a tanórák és az iskolában futó programok száma között. A kizárólag 6 vagy 8 osztályos gimnáziumi képzést nyújtó iskolákban naponta átlagosan 6 és egynegyed kötelező órán vesznek részt a gyerekek, míg a legkiterjedtebb programkínálatot nyújtó vegyes iskolák kisgimnazistáinak leterheltsége ennél napi fél tanórával kevesebb. *(8. táblázat)*

7. táblázat. Órarend szerinti heti tanulói óraszámátlagok a kisgimnáziumok 7. osztályaiban iskolafenntartók szerint (n=218)

Az iskola fenntartója	*Átlag*	*Szórás*
Helyi önkormányzat	29,55	2,46
Megyei önkormányzat	29,07	2,56
Egyház	31,54	2,56
Alapítvány, magánszemély	31,73	3,77
Egyéb	30,79	2,89
Átlag	30,09	2,75

8. táblázat. Heti tanulói óraszámátlagok a programok száma szerint a kisgimnáziumok 7. osztályaiban (n=213) (A Pearson-korreláció eredménye p<0,05-os szinten szignifikáns.)

Az iskolai programok száma	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*
A tanulói órák száma	31,33	30,19	29,94	29,50	30,31	28,50

Az órarendi órák szempontjából indifferensnek bizonyult a szakképzés jelenléte vagy hiánya egy adott intézményben, fontos determináló tényezőnek tűnik viszont az iskola eredeti típusa. Azokban az iskolákban, melyek felfelé terjeszkedtek, így a gimnáziumi oktatás mellett továbbra is folytatnak általános iskolai képzést, magasabb a tanulók kötelező heti óraszáma (30,87), mint a középfokú tanintézetekben (29,86). Vélhetően a kisgimnáziumi képzés tananyagtöbbletét inkább érzékelik azok az intézmények, melyeknek általános iskolai hetedik osztályaik is vannak, mint a 12 éves korosztály standard követelményeit alig ismerő középiskolák. A nagyobb óraszámigényt ezért könnyebb elfogadtatni az általános iskolákban.

Jellemző a felfelé és lefelé terjeszkedő iskolák osztályfőnökeinek véleménykülönbsége (30,36, illetve 32,11) a pedagógiai program megvalósításához szükségesnek tartott óraszámok tekintetében is. Az általános iskolában működő hat/nyolcas gimnáziumok osztályfőnökei további heti 1,24 órát tartottak ideálisnak, míg a középiskolában dolgozók csupán fél órát. A képzési célok megvalósításához a középfokú intézmények osztályfőnökei adataink szerint kevesebb kötelező órát tartanának ideálisnak (30,36), mint amennyivel a szerkezetváltó általános iskolák már jelenleg is működnek.

A tanulói és tanári óraszámokat együtt vizsgálva megállapítható, hogy a gimnáziumok ezen két csoportja markánsan eltérő stratégiát követ. A felfelé terjeszkedő iskolák stratégiáját az extenzió – a tanulók óraszámának folyamatos emelésére való törekvés – jellemzi; a lefelé terjeszkedők viszont a viszonylag kevesebb tanóra intenzívebbé tételének adnak prioritást, ezért számukra a differenciált foglalkoztatáshoz, a csoportbontásokhoz szükséges tanári óraszámok növelése a fő cél.

Némileg hasonló a helyzet a kisgimnáziumok különböző típusaiban: az osztályfőnökök véleménye szerint a fiatalabb életkortól induló nyolc évfolyamos gimnáziumok tanulói két év alatt már megszokták a nagyobb terhelést. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a képzési program megvalósításához a nyolc évfolyamos gimnáziumok tanárai nagyobb óraszám-emelkedést tartanának kívánatosnak, mint a hat osztályos képzésben dolgozó kollé-

gáik, akiknek meghatározó élménye, hogy az általános iskolákból éppen csak átkerült, nagyon különböző munkaintenzitáshoz szokott hetedikes tanulóikat a meglévő óraszám is erősen leterheli. Néhány hat évfolyamos programot működtető intézményben az osztályfőnökök szerint egy-egy órával akár csökkenteni is lehetne a kötelező tanórák számát.

A tanári óraszámok növelésének jótékony hatásában viszont egyaránt hisznek a hat és a nyolc évfolyamos gimnáziumok tanárai, és körülbelül 40 pedagógus órát tartanának ideálisnak hetente egy-egy hetedik osztály követelményeinek teljesítéséhez. Legkevésbé a hat és nyolc osztályos gimnáziumi képzést egyaránt folytató intézmények osztályfőnökei élnek az óraszámok bővületében. *(9. táblázat)*

9. táblázat. A jelenlegi és a pedagógiai program megvalósításához szükségesnek mondott heti tanulói és tanári óraszámok a 6/8 évfolyamos gimnáziumok hetedik osztályaiban (az osztályfőnökök véleménye alapján)

Gimnázium	*Jelenlegi tanulói óraszám*	*Szükséges tanulói óraszám*	*Jelenlegi tanári óraszám*	*Szükséges tanári óraszám*
6 évfolyamos	29,9	30,4	37,9	39,7
8 évfolyamos	30,3	31,2	38,0	39,7
6 és 8 évfolyamos	28,5	29,0	36,2	38,4
Átlag	30,0	30,6	37,8	39,7

Az óraszámokkal való iskolai gazdálkodás jellegzetességeire mutatnak rá a tanulók háttérjellemzőivel kapcsolatos további összefüggések. Noha a tanulók szociokulturális jellemzőivel (szülők iskolai végzettsége, foglalkoztatottsága, anyagi helyzete) nem mutatkozik érdemi kapcsolat, az iskolák mégis egyértelműen tanuló-összetételük jól körülhatárolható sajátosságai miatt döntenek úgy, hogy a nem kötelező órák nagyobb részét építik be az órarendbe (megemelve ezzel a tanulók törvényben meghatározott napi óraszámát). Ez a sajátosság lényegében a diákok területi mobilitása. A sok bejáró tanulót, kollégistát és a környező országokból érkezett gyereket fogadó osztályokra jellemző, hogy a hátránykompenzálás fontos módjának tekintik a kötelező óraszámok megnövelését, akkor is, ha ezáltal kevesebb tanári óra marad csoportbontásokra, egyéni és csoportos felzárkóztató és tehetséggondozó foglalkozásokra. Minél nagyobb egy osztályban a helybéli tanulók aránya, annál kevesebb a tanrendi óra *(10)*, a bejárók, a külföldiek és a kollégisták számának emelkedésével egyenes arányban nő az óratervi órák száma.

A tanulók iskolai terhelésének jelentős tényezője a napi bejárás a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumokban. A kisgimnáziumi 7. osztályokba átlagosan 29 tanuló jár, közülük minden harmadik naponta hosszabb-rövidebb utazást vállal a minőségibb oktatás reményében, és minden tizedik egész héten szüleitől távol, kollégiumban él. Megfontolandó, hogy jó stratégia-e éppen azokban az osztályokban emelni a minden gyerek számára kötelező tanórák számát, amelyekben a bejárók aránya nemegyszer meghaladja az 50 százalékot. Ezzel ugyanis az a paradox helyzet áll elő, hogy a kisebb településekről, gyengébb felkészültséggel (felkészítettséggel) érkező gyerekek hátrányainak kompenzálására olyan módot választanak az iskolák, amely az egyébként is nagyobb terhet viselő bejárók terheit fokozza, azaz további hátrányt generál.

Az órarend szerinti tanulói órák száma

Nyilvánvaló, hogy az *5. táblázat* első oszlopában szereplő – 1993-as és 1996-os közoktatási törvény szerinti – hetedikes óraszámokat a kisgimnáziumok átlagos óraszáma jelentősen meghaladja. Amennyiben az iskola már a NAT szerinti helyi tantervét oktatja, akkor a kötelező 25 tanórához 20 százaléknyi többletórát tesznek hozzá átlagosan a kisgimnáziumok, ha viszont a régi tanterv szerint haladva a kedvezőbb 28 kötelező órával számolhatnak, akkor 7 százalékos túllépéssel elérik a 7. osztályos órarendben szereplő

átlagosan 30 órát. A törvény megszegése így is, úgy is tény, és jogosan törhetünk pálcát a hat/nyolc évfolyamos gimnáziumok felett, mert éppen annak a paragrafusnak rendelkezéseit negligálják, amely a tanulók túlterhelését igyekszik megakadályozni. Mielőtt azonban elítélnénk ezeket az iskolákat, meg kell jegyezni, hogy a törvényben rögzített óraszámkeretek túllépése iskolatípustól függetlenül jellemzi a kilencvenes évek Magyarországát, és a kötelező óraszámok növekedését ez ideig egyik oktatási kormányzatnak sem sikerült megállítania.

A korábbi októberi közoktatási statisztikák nem tartalmazták az évfolyamonkénti tantárgyi, illetve összesített óraszámokat, ezért az országos helyzet áttekintésénél csupán kutatási adatokra támaszkodhatunk, melyek közül a legátfogóbb (a közoktatási intézmények harmadára kiterjedő) és a legfrissebb (1998/99 fordulóján készült) az úgynevezett Helyitanterv-kutatás. *(11) (10. táblázat)*

10. táblázat. A tanulók kötelező óraszámai az 5., a 7. és a 9. évfolyamon a kisgimnáziumokban és általában a magyar iskolákban, illetve a törvényi (rendeleti) szabályozás szerint (Kerettantervi rendelet 8. §, ** A Helyitanterv-kutatás adata)*

Évfolyamok	*Országos átlag***	*6 és 8 évfolyamos gimnáziumok*	*Régi tanterv*	*NAT*	*Kerettanterv*	*A tanulók maximális terhelhetősége**
5.	28,0	26,0	26,0	22,5	25,0	27,0
7.	30,0	30,5	28,0	25,0	27,5	30,5
9.	30,5	31,5	32,0	27,5	30,0	33,0

Az adatok egyértelműen mutatják, hogy a hat/nyolc évfolyamos gimnáziumokban összességében nem magasabb a tanrendi órák száma, mint az egyéb iskolatípusokban, sőt 5. évfolyamon átlagosan 2 órával kevesebb a kisgimnáziumi óraszám, mint az általános iskolai. Ez az eredmény összecseng azzal a feltételezéssel, amelyet felfelé és lefelé terjeszkedő iskolák tanulóióraszám-különbsége kapcsán fogalmaztunk meg: az általános iskolák a követelmények növekedésére lényegesen jelentősebb óraszámemeléssel reagálnak, mint a többiek.

Az általános iskolai képzésben kétségkívül az alsó-felső tagozatos váltás a legjelentősebb, a követelmények valóban ugrásszerűen emelkednek az 5. osztályban, az egy-két tanítós rendszerről a szaktanári rendszerre való áttérés lehetetlenné teszi a tantárgyak közötti belső, tanári hatáskörben megtehető óraszám-átcsoportosítást, az órarend rigiddé válik. Kilenc-tíz pedagógus „küzd" tantárgya (óraszámban mért) súlyának növeléséért, és ezzel együtt a saját és a többi azonos szakos pedagóguskolléga egzisztenciális biztonságának megteremtéséért. Ezek a tényezők együttesen akkora nyomást gyakorolnak az iskolavezetésre, amelyekkel szemben a törvényi óraszámkeretek nem bizonyulnak elég erős korlátnak.

A rendszerváltás utáni oktatási kormányzatok különbözőképpen reagáltak az iskoláknak az alsó és felső tagozat határán jelentkező többletóraszám-igényeire. Ezen a szakaszhatáron az 1993-as törvény egyetlen többlet óraszámot, a '96-os pedig egyetlenegyet sem biztosított, míg a '99-es törvénymódosítás az 5. évfolyamon a 4. osztályhoz képest heti 2,5 tanórával többet engedélyezett.

Az oktatási miniszter a kerettanterv kapcsán a tanárszervezetekkel folytatott tárgyalások eredményeként további „kvázi kötelező" *(12)* óraszámok felhasználását legitimálta, a közoktatási törvényhez képest lényegében véve újraszabályozva *(13)* a heti tanulói óraszámot. Ennek eszközeként a kerettantervi rendelet bevezette a tanulók tanórai terhelésének felső határát jelentő óraszámot (lásd a *10. táblázat* utolsó oszlopát). Az új szabályozás szerint a nem kötelező foglalkozások keretének terhére az iskolák az 1–6. évfolyamon két, a 7–12. évfolyamon három órával növelhették meg a törvényben rögzített heti kötelező tanulói óraszámot.

Miközben a rendeletalkotók szándéka a tanulók terhelésének limitálása volt, a *10. táblázat*ból egyértelműen megállapítható, hogy a kerettantervek belépésével érvényesíthető óraszámok nem csupán a korábbi és jelenlegi oktatási törvényben rögzített órakereteket növelik meg, hanem a gyerekeket már korábban meglehetősen túlterhelő átlagos tanulói óraszámokat még valamennyivel meg is haladják.

Összegezve megállapítható, hogy a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumok a mindenki számára kötelező órarendi órák tekintetében nem terhelik jobban tanítványaikat, mint az általános iskolák vagy a hagyományos négy évfolyamos gimnáziumok. A többi iskolatípushoz hasonlóan túllépik ugyan a hatályos törvények szerinti óraszámokat, de az Oktatási Minisztérium legitimnek ismerte el ezt a gyakorlatot, és a 2001-től bevezetett új órakeretek megállapításánál magasabbra emelte a tanulók heti óraszámterhelésének felső határát, mint ameddig az általunk vizsgált iskolák „elmerészkedtek".

Az órarend szerinti tanulói órák száma nemzetközi összehasonlításban

Az INES *(14)* C Network-je keretében jó néhány éve éppen a 12–14 évesek kötelező tanóráinak számáról szolgáltat adatokat évente 20–25 ország, köztük hazánk is az OECD számára. Az összegyűjtött adatokat évente közlő Education at a Glance 2001. száma szerint a 13 éves – mintánkkal is összehasonlítható 7. osztályos – magyar gyerekek oktatási törvény szerinti hivatalos terhelése a heti tanítási napok és tanítási órák tekintetében lényegében megegyezik a nemzetközi átlaggal. Ha azonban a tanulói terhelést átszámítjuk 60 perces órákra, a magyar diákok hivatalos iskolai elfoglaltsága *(15)* mindössze napi 3 óra 45 perc, ami 23 ország közül a legkevesebb. Az ily módon számított éves tanulói terhelés (694) nemzetközi összehasonlításban azért is alacsony, mert a tanév a vizsgált országok többségében 1–3 héttel hosszabb a magyarországi 37-nél. Amennyiben a kisgimnáziumok 7. osztályainak óraszámát szintén 60 perces órákban adjuk meg, a kapott napi 4 óra 34 perc kevéssel marad az OECD-átlag alatt. Elmondható, hogy a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumokban tanulók éves terhelése, a 846 hatvanperces óra meghaladja az adatszolgáltató országok harmadában tanuló 13 évesek teljes tanévi tanóraszámát, de elmarad az átlagtól.

A tanulói és tanári óraszámokat együtt vizsgálva megállapítható, hogy a gimnáziumok ezen két csoportja markánsan eltérő stratégiát követ. A felfelé terjeszkedő iskolák stratégiáját az extenzió – a tanulók óraszámának folyamatos emelésére való törekvés – jellemzi; a lefelé terjeszkedők viszont a viszonylag kevesebb tanóra intenzívebbé tételének adnak prioritást, ezért számukra a differenciált foglakoztatáshoz, a csoportbontásokhoz szükséges tanári óraszámok növelése a fő cél.

A tanulók tanórai terhelésére nem sikerült igazán objektív mércét találni, mert a törvényi szabályozás gyakori változása, az eltérő szabályozások együttélése a közoktatási rendszerben relativizálta és erodálta a törvényi előírásokat. A hat-nyolc évfolyamos gimnáziumok 5–7. és 9. osztályosainak heti kötelező elfoglaltsága megegyezik a más iskolatípusokba járó tanulókéval, a 7. osztályosok óraszáma pedig kisebb, mint a hasonló korú (13 éves) külföldi diákoké. A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumi programok – az órarend szerinti tanórák tekintetében – nem terhelik jobban a diákokat, mint más képzési formák.

Jegyzet

(1) Hat és nyolc évfolyamos gimnáziumi képzés a kilencvenes évek magyar oktatási rendszerében (kutatásvezető: Nagy Mária). A kutatást az Oktatási Minisztérium támogatta.

(2) Egyedül a tanulók kötelező óraszámánál rendelkezik úgy a törvényalkotó, hogy nappali rendszerű oktatás esetén ennek az időkeretnek legalább 90%-át biztosítani kell a feladatok ellátásához.
(3) Kutatásunkban a kisgimnáziumok egy-egy 7. osztályának osztályfőnökét kérdeztük meg saját osztályának tanulói és tanári óraszámairól, illetve arról, hogy megítélése szerint ugyanezen az osztályfokon hány tanulói és tanári órára lenne szükség a pedagógiai program célkitűzéseinek végrehajtásához.
Az elemzésekhez felhasználtuk az igazgatói és osztályfőnöki kérdőív adatait, illetve néhány – 6/8 évfolyamos képzést is folytató – gimnázium igazgatójával készült interjú anyagát.
(4) Az alminta-átlagok különbségeinek vizsgálatánál minden esetben Bonferroni-próbát alkalmazunk. Szignifikáns eredménynek a 0,05-nál alacsonyabb, erősen szignifikánsnak a 0,01-os vagy az annál alacsonyabb értékeket tekintjük.
(5) Továbbhaladás az iskolarendszerben. Témavezető: Lannert Judit. OKI Kutatási Központ, 1999/2000.
(6) E keret terhére az osztályfőnöki, szakmai munkaközösség vezetői feladatát ellátó pedagógus heti kötelező órájának teljesítésébe heti 1 órát be kell számítani, illetve ha nincs külön könyvtáros, akkor a könyvtárosi feladatokat ellátó tanár(tanító) munkaidejébe heti 5 órát be kell számítani. Ennek a keretnek a terhére köthet az igazgató megállapodást a pedagógiai program felülvizsgálatát végző, a diákönkormányzatot segítő stb. tanárok órakedvezményéről.
(7) Ilyen például az Értékközvetítő és képességfejlesztő program (ÉKP).
(8) A 8. osztályoknál ugyanez az áttérés 4 tanulói és 5,6 tanári óra elvesztését jelenti. Két párhuzamos osztállyal működő iskolában a régi (többségében módosított 1978-as) tantervhez való visszatérés 1 tanári státus megőrzését, a helyi tanterv tényleges bevezetése a 7. és 8. évfolyamon viszont egy pedagógus feleslegessé válását eredményezi.
(9) Említésre méltó, hogy az elemzett pedagógiai programok negyedében nem szerepeltek a helyi tanterv óratervi lapjai, ezért 29 iskolából utólag kellett bekérni az 5. és 9. évfolyamok órarendjét. Az érintett iskolák segítőkészségét ezúton is köszönjük.
(10) A negatív korrelációs együttható értéke $p<0{,}01$ szinten szignifikáns.
(11) Ezt a vizsgálatot országos reprezentatív mintán az OKI KK szakmai irányításával a Szocio-Reflex Kft. végezte 1998/99 fordulóján. A kutatás témája a pedagógiai programok készítési folyamatának és a helyi tantervek tartalmának feltárása volt.
(12) Ha a tanulót kérelmére felvették a nem kötelező tanórára, az a továbbiakban ugyanolyan részvételi, értékelési stb. jogkövetkezményekkel jár, mint a kötelező tanóra.
(13) Kerettantervi rendelet 8. §.
(14) Indicators of Education Systems = oktatási rendszerek indikátorai
(15) A valóságos óraszám azonban átlagosan kb. napi félórával meghaladja a törvényben rögzítettet.

Irodalom

Andor Mihály – Liskó Ilona (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás.* Iskolakultúra könyvek 3. Iskolakultúra, Budapest.
Balogh Miklós (1998): NAT – önkormányzatok – intézmények. *Educatio*, 1998. tél
Nagy Mária (2003): Iskolák a „topon”? 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi képzés. In: *Mindenki középiskolája.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest. (Megjelenés alatt)
Neuwirth Gábor (2000): *A középiskolai munka néhány mutatója*. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ, Budapest.
Vágó Irén (2002): Tanulói továbbhaladás – hátrányos helyzetben. *Iskolakultúra*, 3. 76–97.